

Barrutiaren edizio kritiko baterako

Joseba A. Lakarra

BARRUTIAREN EDIZIO KRITIKO BATERAKO

JOSEBA A. LAKARRA

Euskal textuen artean *Acto para la Noche Buena* hau dugu historirik bereizienetakoa eta zorigaiztokoenetarikoa. 1759 baino lehen idatzia izanik, argitaragabe eta guztiz ezezagun zen 1898an Azkuek "Euskalzale" aldizkarian argitara arte. Gero ere, Azkuek bere *Morfologian* egiten dituen aipamenez kanpo, eta aldi hartako aurreiritzi puristak zirela kausa, Barrutiaren lanak ez zuen "behar duyen thornuya" hartu, Arestik 1959, 1960 eta 1965an hartaz egin zituen lanak egin arte.

Aurreiritzi hoiekin batera, Arestik eta Sarasolak erakutsi duten bezala, ezjakintasun literarioa zihoan; ezin explika daiteke bestela obra honi garrantzi gehiago ez ematea, Hegoaldeko literatura zaharra hain urria eta laburra izanik bai textuetan (1), bai literaturtasunean, hitz honen zentzurik hertsienean (2).

Gure lan honen helburua *Acto para la Noche Buena*-ren edizio kritiko bat egitea da; Arestik 1965ean esaten zuen "Barrutiaren textua txarki fijaturik dago". Hori dela eta, *Acto*-aren puntu ilunak, ahal genituenak eta ahal genuen neurrian, jakina, argitzen saiatu gara. Zenbait kasutan ez dugu zailtasuna non dagoen esan baino egin, beste batzutan hipotesi hutsak bota ditugu; ez dugu uste inolaz ere hau denik azken hitza. Horregatik, eta irakurleak berak errazago erabak dezan, ez ditugu nahasi *ustek* (hau-edo-hori-jarriko-zuen-agian-orijinalean) eta

-
- (1) Gipuzkoako Larramenditarren eskola eta Bizkaiko Mogeldarrena baino lehenagoko gauza gutxi dugu: Arzadun, Olaetxea, Ochoa de Arin, Irazusta eta beste, gutxi, dotrina labur batzu. Literatura "ederrik" Peñafloridaren obrak eta zenbait bilantziko.
 - (2) Eta arrazoi honek gehiago balio zuen gerraurrean orain baino, zeren "Por desgracia, la gloriosa producción transpirenaica es como si no existiese para muchísimos de nuestros euskaltzales del lado de acá." *Genio y Lengua*, 143. orr.

egiteak (hau-edo-hori-jartzen-du-kopian). Metodoa erraza da: Gerrak Azkueri bidali kopia dagoen dagoenean transkribatu dugu, orripeko oharrez emanaz behar ziren zehaztasunak. Zenbaitetan kopiaren irakurketa ere zaila denez gero, gure aurrekoek (Azkue eta Aresti) (3) nola egiten duten ere eman dugu. Hutsen bat egin dutela uste dugunean edota beraien irakurketa gaitzesten dugunean hala agertzen dugu kasu guztietan (4).

Alboetan jarri ditugun orrien zenbakiak Gerraren kopiakoak dira. Bertsoak, ordea, geuk numeratu ditugu; honetarako kontutan hartu ditugu edarazko ahapaldiak ere, baina ez akotazioak.

Amaitu baino lehen, eskerrak eman nahi nizkieke lan hau prestatzen lagundu didaten guztiei: Jose Antonio Aranari xerokopiengatik, Jon Kortazarri utzi didan artikulu argitaragabea gatik eta Ibon Sarasolari bere tesi oraindik argitaragabea eta bere argibideengatik. Zorrik handiena, hala ere, Koldo Mitxelena irakaslearekin dut, lan honen aurre-prestaera bat berarekin diskutitu ahal izan bait dut, baita *Acto*-aren testu osoa lerroz lerro eta hitzez hitz ere; bere laguntza beraz, orripeko notez adieraz nezakeenetatik gorakoa da. Dena den, hutsak, eranstekotan, neuri bakarrik erantsi beharko zaizkit.

-
- (3) Ez dugu erabili Arestiren *Teatro Zaarra*-ko edizioa Euskera-kotik hartua dela uste bait dugu (haren huts guztiak eta beste zenbait gainera ditu). Azkuek ortografia berrian jarri zuen *Actoa* (lehen ere Gerrak berritu eta gero!). Aresti dagoen dagoenean ematen saiatu zen, baina baditu huts batzu, batez ere azkenengo orrietan. Biek ere, behin edo behin zatiak kentzen ausartzen dira: Arestik bi akotazio, Azkuek bi bertso, 178.a eta 179.a. Alderantziz ere gertatzen da, zeren eta Azkuek Gerraren laburpenak ez bait ditu errespetatzen, baizik eta osatzen.
- (4) Egin ditugun aldaketa bakarrak puntuak eta komak jartzea izan da, alde honetatik guztiz anarkikoa bait da Gerra. Zehazkiago mintzatuz, behar ziren baino askoz ere gutxiago jarri zituen.

BIBLIOGRAFIA

(Ez ditugu emango hemen gehien erabilitakoen zerrenda baino. Lanean zehar besterik aipatzen dugunean bertan ematen da argibide aski.)

- ALTUNA, P., "Larramendiren iztegi berria" in *Euskera* XII (1967) 139-300 orr.
- , *Etxepareren hiztegia*, Ed. Mensajero, 1979.
- AÑIBARRO, P. A., *Voces Bascongadas Diferenciales de Bizcaya, Guipúzcoa y Navarra*, Aita Villasantek prestatuturiko edizioa, Bilbo 1963.
- ARESTI, G., "Primera aportación para el conocimiento de la vida y la obra de PEDRO IGNAZIO DE BARRUTIA Y BASAGOITIA (1682-1759)" in *Euskera* V (1960) 273-291 orr.
- , "Pedro I. de Barrutia, Mondragoeko eskribanaren GABONETAKO IKUSKIZUNA euskeraz eskribidutako lelen go teatruko lana" in *Euskera* IV (1959) 139-149 orr.
- , ITZAURRE MODUZ in *Teatro Zaarra*, Auspoa argitaletxea, 1965.
- , "Léxico empleado por Leizarraga de Briscous" in *F.L.V.* (1973) 61-128 orr.
- AZKUE, R. M. de, *Diccionario Vasco-Español-Francés* 2, Bilbo 1969.
- , *Gabon gaberako ikuskizun edo Acto para la Noche Buena*, in *Euskalzale* (1897) 402-415 orr.
- CAPANAGA, *Exposición Breue de la doctrina christiana compuesta por el P. M. Gerónimo de Ripalda de la compañía de Jesus*; Dogsonen Vizeu-ko 1893-ko argitalpena.
- GERRA, J. C. de, Azkueri bidalitako *Acto para la Noche Buena*-ren kopia (Euskaltzaindian).
- KORTAZAR, J., *Acto para la Nochebuena de Pedro Ignazio de Barrutia*, F.L.V.en argitaratuko den artikuloa.
- LANDUCHIO, N.; *Dictionarium Linguae Cantabrigae (1562)*, M. Agud eta L. Mitxelenaren edizioa, Donostia 1958.
- LHANDE, P., *Dictionnaire Basque-Français*, Paris 1926.
- MICHELENA, L., *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Bilbo 1970.
- , (A) "Miscelánea Filológica Vasca" in *F.L.V.* 398-406 orr.
- , (B) "Miscelánea Filológica Vasca" in *F.L.V.* 377-379 orr.
- SARASOLA, I., *Historia Social de la Literatura Vasca*, Madrid 1976.
- , *Materiales para un Thesaurus de la Lengua Vasca* (2 tomo), Bartzelonako Unibertsitateko tesi argitaragabea, 1980.
- SOTO MICHELENA, M.ª J., "El Lexicón de Refranes y Sentencias de 1596" in *A.S.J.U.* XII-XIII (1978-1979) 15-86 orr.
- VILLASANTE, L., *Axular-en Hiztegia*, Jakin 1973.
- ZUBIAUR J. R. y ARZAMENDI J., "El Léxico vasco de los refranes de Garibay" in *A.S.J.U.* X (1976) 47-144 orr.

(1) ACTO PARA LA NOCHE BUENA (1)

Cantan dentro.

- 1 La Divina Magestad⁽²⁾
ha querido que este día
se despose con María
Joseph por su gran bondad⁽³⁾.

Salen S. José y la Virgen.

- S. J. Benturosoa⁽⁴⁾ milla bider ni
Zerren juntadu naizazun zeuri,
Mila grazia emaiten deusat
Au ordenadu dauen Jaunari.

- V. Ni mila⁽⁵⁾ bider benturosea
10 Josefe Dabiden semea,
Zerren zeruak ala nairik,
Naizan zeure esposea.

- S. J. Ainbat bentura, nundik, nik nundi?⁽⁶⁾

-
- (1) Obra honen lehen izena honela da. Gerrak azkueri bidali kopian azken honen eskuz jarria ikus diteke: *Gabon gaberako ikuskizuna edo*, eta horrela agertzen da Azkuek egin zuen argitalpenean ere. Arestik, euskaldungoari aurkezteko titulua ez zela iritzirik, *Gabonetako ikuskizuna* jarri zion.
- (2) Ibon Sarasolak erdarazko ahapaldiok aipatzean eszenatik eszenara igaroteko di-rela dio. Baina Kortazarrek dioen legez, lehenengo zatian erabiltzen ditu barrik; *Actoaren* 513 bertsoetatik azkenengo kasi 400etan ez darabiltza.
- (3) Azkuek bertsook alderantziz dakartza, 4-3 ordenan, alegia. Arestik ongi.
- (4) Azkuek *benturosa*.
- (5) Zenbatzaile hau sarri agertzen da; ikus, zenbait aipatzearren 7., 9., 39., 492. eta 502.a.
- (6) *-dik/-di*. C. 17. bertsoa (berdina) *-di/-di*. -k hori Gerrak jarria ote da?

(1 b)

Responde de dentro el ángel.

- 14 Ang. Doa gustia⁽⁷⁾ dator zeruti (*pónese de rodillas*)
- S. J. Cumplitu bidi⁽⁸⁾ sekula beti
Ordenadua zeru altuti.
- V. Nundi nik, nundi, ainbat bentura⁽⁹⁾?
- Ang. Jaun zerukuak ala dau gura. (*de rodillas*)
- 20 V. Cumplitu bedi beti sekula ⁽¹⁰⁾
Zeru altuak ordenadua.

Cantan dentro.

Esta Virgen celestial
de San José digna esposa
será con Dios piadosa
a remediar nuestro mal.

Sale la Virgen.

- 30 V.⁽¹¹⁾ Trinidad e altuko seme bakarra,
Arren adiezazu gure negarra,
Zatoz Orienteko eguski⁽¹²⁾ klarua,
Akordadu bekizu Adan ichua.
Adanek egiñ eban ichurik bekatu,
Aren da gure kulpak damu ditugu.

(7) Azkuek *guztia*.

(8) Maiz erabili ohi du Barrutiak forma inpersonala, batez ere inperatiboetan, Mitxelena (A, 401 orrian), seinalatzen duen bezala, aginte horren indarra ahultzeko. Cf. 15, 19, 50, 67, 68, 85 etab.

(9) Ikus 6. oharra.

(10) 15. bertsoa errepikatzen du, bertsoetan 2. zatiari ordena aldatuz.

(11) Arestik *Ang.*, Azkuek *Virgen* (ez du inoiz ere laburpenik mantentzen).

(12) Azkuek *eguzki*.

- (2) 31 Merezidu ez arren parkazioa⁽¹³⁾
 Bakigu zeu⁽¹⁴⁾ zarana⁽¹⁵⁾ piadosoa.
 Profeta sagraduak eskribidu eben
 Nola zan jaun andi bat jaioko Belenen,
 Bera zala izangosalbadorea,
 Desegindu egian gure kulpea
 Donzella bategainik xaiokozala
 Nor izango ote^(15 bis) dau Jaun onek Ama^{(16)?}

Sale el Angel.

- 40 Ang. Ave mila bider Birgiña Maria
 Ni naiz zeru altuko mandataria
 Zerureanik dakart embajadea
 Zeu zarala izango Jaunaren amea.
- V. Ezagutu ezpadot sekula gizonik
 Nola jaioko da Jaunori neugainik?
- Ang. Ez dozu zer ifini⁽¹⁷⁾ batere dudarik
 Ez ta zeruarentzat imposiblerik.
 Imposiblelak⁽¹⁸⁾ eurak, aditu nagizu,
 "Egimbite"⁽¹⁹⁾ esanak egiten ditu. (*váse*)
- 50 V. Zeu zara ene Xauna, esklabea naiz ni,
 Zeure borondatea kumplitu bidi. (*váse*)

(13) Textuan argi irakurtzen da *parkazioa*, eta hala irakurri dute bai Arestik, bai Azkuek. Dena den, *parkazioa* behar du.

(14) Arestik *zen*, Azkuek *zeu*; kontextutik argi dago *zeu* dela.

(15) Aditz faktiboen kompletibetan *-na* beti. Cf. 401. bertsoa.

(15 bis) Cf. *ete* 299. bertsoan.

(16) Esaldi hau Mariaren ahoan jarriaz Barrutiak efekto handiagoa lortu nahi bide du, bost bertso beherago Angerua bera izango dela esaten bait dio.

(17) Azkuek *ipini*.

(18) Arestik *Imposibleak*.

(19) Azkuek letra larrian dakar. "El decir «haganse» los hace" itzuli behar da.

(2 b)

Cantan dentro.

- 51 Joseph, con resignación,
 Pon los ojos en el cielo,
 que à sus siervos da consuelo
 En la mayor aflicción.

Sale S. José.

- S. J. Izorra sentizen dot neure esposea
 Aditu ezin dot nik zer dan kausia⁽²⁰⁾,
 Donzella bat ain garbia
 Nola zaran zu, Maria
 nola da posible?
 60 ay, ay, ay ene!
 Ez dot nik merezizen zeugaz geldizea,
 Zer egingo neuke? ay! ene tristea!
 Fuerza jat juatia,
 Imposible egotea⁽²¹⁾
 Zugainik ausente.
 ay, ay, ay ene! (*échase a dormir*)

Aparece el Angel.

- Ang. Joseph itzi bekio pensamentu orri⁽²²⁾,
 Biotzeko penea desterra bidi,

(20) *Kausea* beharko lukeela dirudi, zeren eta pareadoak egiten bait ditu eta *esposea*-rekin joan behar du, ez *garbia*-rekin, honek *Maria*-rekin egiten bait du puntu.

(21) Oraingo honetan, ordea, *egotia* hobeki legoke, *juatia*-rekin. (20)-ko eta hemengo proposamenak onartzuz gero, honelatsu geldituko litzateke: -ea, -ea, -ia, -ia, -e, -e, eta berriz, -ea, -ea, -ia, -ia, -e, -e. Ahapaldiaren estruktura askoz ere koherenteago litzateke.

(22) Ikus Mitxelena in op. cit. 8. oharrean.

- (3) 70 Zure esposeagan ez ta posible
Inok edirozea kulparik batere
Labur da gizonaren adimentua
adizeko⁽²³⁾ Jaunaren ordenadua⁽²⁴⁾
Espiritu Santuak keriza⁽²⁵⁾ eginik
Jesusa xaiokoda Virginia⁽²⁶⁾ gainik. (*váse*)

*Edicto de César.
Salen el Ministro y el Gracioso.*

- Min. Mundu guztiko Emperadore Zesar Augusto aundiak
Ala nairik, alista bitez aren basallo gustiak,
Gizon bakoizat⁽²⁷⁾ pagadu bedi⁽²⁸⁾ tributua ta zensoa.
- 80 Grac. Diruak ez atara zeori eztok egingo beloá⁽²⁹⁾,
Ene bolsea arina beti, urrin neuganik dirua,
Nik neuk ere dirua baneu ederra neuke mosua⁽³⁰⁾.
- Min. Chakurrak eurak egiten dabe danza diruagaiti.

-
- (23) Azkuek *aditzeko*. Hemen *ulertu*-ren balioarekin, baita 56. eta 72. bertsoetan ere. *Entzun*-enarekin 26. eta 47.ean (besterik ere badago).
- (24) Sakoneko egiturako sujetoa doa genitiboan azaleko egituran; gauza bera 484. bertsoan.
- (25) itzala.
- (26) Horrela dator eta Arestik mantendu egin du; Azkuek *Birjinea* dakar, ongi zuzenduz.
- (27) Arestik hemen ere kopiakoa mantentzen du; Azkuek *bakoitzak* dakar. Beste -k → -t konfusio baterako ikus *kalchapotat* 308. bertsoan.
- (28) *bedi* aux. transitiboaren inperatibotzat erabilia. Cf. *Probadu bedi* (honek) *nolakoá dan infernuko ogia*.
- (29) Orain dagoen moduan bertso honen azken zatia ezin uler daiteke: *beloá* zer izan ditekete? *Leloá* irakur bagenez ere ez legoke askozaz garbiago baina agian Azkuek (BN?, Sal.) jotzen duen zentzuan “eso no se hará costumbre, no se usará” itzul genezake. Nolanahi ere “no sacar (los) dineros porque eso no se va a cumplir” edo antzeko zerbait esan nahi duela uste dugu.
- (30) “cara”, ez bakarrik “hocico”, C. *Mosu linduan argizen dira begi eder gorri bi*, 342. bertsoan.

- Grac. Gure Mundragoen⁽³¹⁾ pagatzen dogu dirua dazeagati⁽³²⁾
Auxe dok bizitza modu!
Neska zarrok danza egin da mutilok dirua pagadu!
Ibini bidi, Alkate Xauna, ibini bidi legea⁽³³⁾,
Mutilak libre, nescachak eurak paga dezeela danzea.
- Min. Zuk emoniko sentenzi orrek chapadamente⁽³⁴⁾ dirudi,
(3 b) Zu legezko abogadurik ez da sekula ikusi.
- Grac. Zerrebeta⁽³⁵⁾ xo bidi emon daiztan salto bi.
- 90 Chambolin.⁽³⁶⁾ Zer soñu?
- Grac. Gura doana xoegik eze⁽³⁷⁾ gustirako nok agudu.
Danza el gracioso un villano.
Salen Sn. Joseph y la Virgen.
- S. J. Goazen Maria, goazen Belenera
Zesari tributua an pagatzera.
- V. Borondate asko gaz xarten naiz bidean,
Pozik etorriko naiz zure atzean⁽³⁸⁾.

(31) Cf. *Mondr(a)goeri* Milia Lasturri egin eresietan T.A.V. 76. orr. eta *Mondragoe* T.A.V. 83. orr.

(32) Azkuek *danzeagati* zuzentzen du.

(33) Alegia, "zeuk jar ezazu", Cf. (8).

(34) "Oso ondo, ederki".

(35) Azkuek bere *Hiztegian Zarrebete (B, G) gaita, instrumento de música* dakar. *Zerrebeta* horren bariantea dela argi dago.

(36) Azkuek ere horrela; Arestik *Cham*.

(37) Cf. *zerren* 6, 11, 351, 462. bertsoetan.

(38) Cf. 201, 354 eta 376. bertsoetan ere. "En pos de" edo "tras las huellas de", Oihenarten baitan bezala, itzul ditezkeela esaten dit Mitxelena.

- S. J. Emeti Belenera dago bide luzea,
Zure trabajua⁽³⁹⁾ da ene penea.
- V. Ordenadurik dago gu ara xuatea,
Cumplitu bidi Xaunaren borondatea. (*váse*)
- Cantan dentro.*
- 100 A Belén caminan Josef y María
Jesús vá encubierto, El es quien los guia.
Seguid sus pisadas, seguid, alma mia,
Errar no es posible con tan zierta⁽⁴⁰⁾ guia.
- Salen Sn. Joseph y la Virgen.*
- Xaunari demaguzan graziak Maria
- (4) 105 Ona nun agertudan Belengo uria.
- V. Eperik ezta Josef cumplitzen ez tanik⁽⁴¹⁾
Laster xaioko da Jesusa⁽⁴²⁾ niganik,
Kontenturik bioz au kabidu ezin jat,
Neu⁽⁴³⁾ sentizen⁽⁴⁴⁾ dot paradisu bat.
- 110 S. J. Pensamentuan nator, zerren dan berandu,
Izango ote dogun Belenen ostatu⁽⁴⁵⁾.

(39) Hitz honen zentzu zaharrean, "tormento, fatiga", alegia. Cf. ordea, *zeuroen trabajua pagatuko xazu*, 148.ean. Oraingo *trabajo*-ren ordezkotzat darabil Barrutiak *bea*. *Ikus* 473. bertsoa.

(40) Azkuek *cierta*.

(41) Azkuek eta Arestik biek *eztanik*.

(42) Cf. 74, 161 eta 485. bertsoak. *Ikus* esenplu gehiago eta argibideetarako Mitxelenaen "Sobre -A en nombres vascos de persona" in *Euskera* IV (1959) 5-10 orr.

(43) Dagoenean bertso honetako perpausa ez-gramatikala da. *-k* edo *-gan* behar du, Bidezkoena Azkuerekin *Neuk* proposatzea iruditzen zaigu.

(44) Azkuek *sentitzen*.

(45) Aurretik ematen du Barrutiak hemen, aintzinatuz, gertatuko denaren giltza. 202-207. bertsoetan ere badago beste aitzinamendu bat, jαιο berria kurutzerako dutela esanaz.

- V. Ostaturik ezpada Belengo errian
Zeruko Jauna dago leku guztian⁽⁴⁶⁾,
Ordua etorri da, esposo maitea,
Seinonek xaio beardau, xokudi⁽⁴⁷⁾ atea. (*tocan a la puerta*)

Cantan dentro.

120 Llamando está San Josef
A las puertas de un mesón,
Con la reina de los cielos
Virgen y Madre de Dios.
Dentro el mesonero y el criado.

Tomás, mesonero⁽⁴⁸⁾. (*da voces:*) mutill, adizen dok, mutill?

Chato, criado⁽⁴⁹⁾. Beti arran eginik naduka adikaturik⁽⁵⁰⁾,
Erribateko⁽⁵¹⁾ kanpaetzat ez tau bere parerik.

Tom. Ez al⁽⁵²⁾ nok aditu,

(4 b) 125 Zorigaistoan⁽⁵³⁾ artu indudan neure echean criadu.

(46) Vide Mitx. (B) 377-8. Horko exenpluei *Orain da dempora guztian* Urkizu 81, 84 eta 87 erants daiteke. Badirudi, bestalde, irazustak ere usadio berdina duela.

(47) *xo uidi*, vide Mitx. (A) 398-400 orr.

(48) Arestik ez dakar *mesonero*.

(49) Arestik ez dakar *criado*.

(50) *adikatu* = cansado, rendido; "me tiene cansado hecho un cencerro permanentemente".

(51) *Erri* = *uri*, vide Mitx. (A) 399. orr.

(52) Mitxelenak esaten dit ez dela galderatzat baizik eta "segurki, badirudi ezen"-tzat hartu behar.

(53) Azkuek *Zori gaiztoan*, Arestik *Zorigaistoan*.

- Chat. Lo egiten iskuzu⁽⁵⁴⁾; goiza etorri echazu⁽⁵⁵⁾,
Puntu⁽⁵⁶⁾ onetan oera⁽⁵⁷⁾ naiz, da enaiz ondo berotu.
- Tom. Ara, norbait atean.
- Chat. Gu ondo gauza oean.
- 130 Tom. Mutil nagia, xagi adi!
- Chat. Xaginendi al banegi⁽⁵⁸⁾.
- Tom. Arraka!⁽⁵⁹⁾
Gura al dok ibili nadin makilaka ta agaka⁽⁶⁰⁾.
- Chat. Arzaraz⁽⁶¹⁾ beti gure nagusi⁽⁶²⁾
alamenean⁽⁶³⁾ ezteuz ichi,
Olloa⁽⁶⁴⁾ nola iskintokian⁽⁶⁵⁾
gizenzen jaku losagerian⁽⁶⁶⁾.

-
- (54) Arestik ongi dakar; Azkuek izkuzu.
- (55) Aditz nagusia —EZ— Laguntzailea. Cf. *egongo enaiz* 267. bertsoan, *merezizen ez dosu* 272.ean, *konfunditzen ez da* 388.ean etab.
- (56) *Orain*. Ikus 291, 415 bertsoak. 394.ean 'en cuanto'-ren zentzuarekin.
- (57) *-tu* gabe, beste idazle zaharrek bezala.
- (58) Azkuek honela, Arestik *albanegi*.
- (59) Mitxelenarentzat exklamaziotzat jo beharko litzateke.
- (60) "A bastonazos y a palos". Ikus hitz sinonimoen bikoteez agertzen dena Ibon Sarasolaren *Historia social de la literatura vasca*, 46-47 orr.
- (61) Ez dugu antzematen hitz hau zer izan ditekkeen.
- (62) *-a* gabe rimagatik. Cf. 243-4, 275, bertsoak ere.
- (63) Cf. *aldamen* 241. bertsoan.
- (64) Azkuek *oil'oa*, Arestik *olloa*.
- (65) Hitz hau ez da agertzen Azkueren hiztegian, *iskindegi* eta *iskindoi*, 'caponera, gallinero' baizik; dena den, *iskindegi* ere hoién haliokidetzat jo ditekela uste dugu.
- (66) Kontextutik "con descaro, sin miedo" esan nahi duela pentsa ditekete; ez dugu aurkitu beste inon ere.

- 140 Tom. Aguro!
Ondo ikasteko bearneuskio⁽⁶⁷⁾ zankazanak⁽⁶⁸⁾ ebagui,
Bera dazan oearekin su emon prestu ezari.
- Chat. Eso sí!⁽⁶⁹⁾
Orrelako orazinoak zure aoan ugari.
- Tom. Chato mutil lotsagabe, desvergonzadu perroa!
Xagi banadi ichiko deustat⁽⁷⁰⁾ moltsuarekin⁽⁷¹⁾ aoa.
Ay kora mutill!
- Chat. Flema⁽⁷²⁾ oberik!, ekusi dozu urtezen daben zerekin⁽⁷³⁾?
- (5) S. J. Ostatu eske gabilz ez arren beatu⁽⁷⁴⁾,
Zeuroen trabajua pagatuko xazu.
- 150 Chat. Zuenzat ostaturik eztago emen,
Akomoda zaitetz⁽⁷⁵⁾ basterren baten.
- S. J.⁽⁷⁶⁾ Belenen ostaturik guretzat ezpada
arren erakuskuzu nun irago gaua.

(67) Aditza singularrean eta bere objetoa pluralean; badago horrelako gehiagorik 295, 486-7. bertsoetan.

(68) Azkuek ongi dakar, Arestik *zaukazanak*.

(69) Erderazko beste sintagma eta perpausa gehiagotarako (bertsoen artean) ikus 334, 316, 253, 257 etab.

(70) Cf. Refranes y Sentencias de 1596-ean *Trankart egiten deustak ta ulertetan deustak*, "engaños me haces y te entiendo". *Morfología Vasca* 563.ean aipatua.

(71) "estropajo".

(72) "Cara"?

(73) Galdegaia aditzetik urruti. Cf. 355. bertsoan.

(74) *ucatu*, ikus Mitxelena (A) 403. orr.

(75) Alegia, *zuek zaitetz*.

(76) Arestik *Belenen ostaturik guretzat ezpada / arren erakuskuzu nun irago gaua // Chatok esandakotzat dakar. Hutsari jarraikiz, Or dago portale bat uriaz ateti / Iskuzu lo egiten, zuaz emeti // S.J.-renak egiten ditu. Azkuek kopian bezala dakartza.*

Chat. Or dago portale bat, uriaz ateti⁽⁷⁷⁾.
Iskuzu lo egiten, zuaz^(77 bis) emeti! (*váse*)

Virg. Besterik ezin bada guazen bada ara;
Xaungoikoa dan lekuan ezer ez ta falta. (*entran en el portal*)

Tocan algún instrumento y cantan dentro.

160

Bekatariak alegrabitez⁽⁷⁸⁾, alegrabidi zerua!
Portale baten jaiorik dago Mesias prometidua,
Zeruarenzat gloria dakar, gizonarenzat bakea.
Bakea bere ez nola nai, ondasun askoz betea.
Amorioak dakar zeruti Jesusa zuen artera,
Bekatuaren poderiotik guztiok aterazera⁽⁷⁹⁾.
Bekatariak, ez desechadu Xaun onen amorioa,
Mundureanik⁽⁸⁰⁾ apartaduta agan ibinzu gogoa,
Asko da⁽⁸¹⁾ lorik, esnaazaitz⁽⁸²⁾; bioz garbierazazus⁽⁸³⁾,
Bioz garbira etorriko da, an izatera kontentuz.

(77) Cf. Capanaga 69. *Barruti pensamentu gwestoac eta ateti encontru gwestoac eta Micoleta 4. Nic obedietendot esean ta ateti.*

(77 bis) Azkuek zoaz, Arestik zuaz.

(78) Aresti textuari jarraitzen zaio, Azkuek -z kentzen du.

(79) Azkuek ateratzera, Arestik kopiak bezala.

(80) Pleonasmoa: -rean + -ik. Cf. 392. bertsoan.

(81) Azkuek bi zatitan; Arestik *Askoda*.

(82) Ez dut aurkitu Bibliografian aipatzen diren Hiztegi eta Lexikoietan aditz honen formarik *a* geminatu grafikoarekin. Beraz, hapax ala hutsa den ikusi beharko.

(83) Forma iluna; agian *garbierazazue* irakurri beharko litzateke. Horrela *garbi(tu)* + * *erazan*, genuke Mitxelenaren ustez. Cf. edun/eradun, eman/eraman, ikusi/erakutsi etab. Dena den, *Acto*-tik kanpo ez duela beste horrelakorik aurkitu esaten dit. Cf. *Biurrerazazus* 184. bertsoan.

(5 b)

Sale el demonio echando fuego.

Luzifer - Izanik infernuko prinzipe andia
 Demonio guztien agintaria
 Ni orain indar бага, ni orain loturik,
 170 Sein bat baster baten jaiogaitik!
 Luzifer altibo soberbioa,
 Nun da anchiñako ire brioa⁽⁸⁴⁾?
 Pena garratz, rabia, tormentu andiak
 Abrasatzen deust⁽⁸⁵⁾ errai gustiak⁽⁸⁶⁾
 Iregibidi lurra, irunsi nagi.
 Sekula ainbat pena estot⁽⁸⁷⁾ eugi,
 Ene infernua dago Belenen⁽⁸⁸⁾.
 Enaiz atrebitzen gaizki esaten.
 Señora virtuosa, —zer esango dot?
 180 gaizki naiaren⁽⁸⁹⁾ esan ezin dot⁽⁹⁰⁾—
 Señora virtuosa; ai ene tristea!
 Andra gustien⁽⁹¹⁾ artean kulpa bagea,
 Donzella daguala semea egin dau,
 Nik ezin aditu dot misterio au.
 An dago agura bat ez mundukua⁽⁹²⁾,
 Gura nukean baño santuagua,
 Ai ni mila bider desdichadua!

(84) Literatura zaharrean monologo honen antzeko gutxi idoro daiteke; bat aipatze-kotan "Mosen Bernat Etxeparere Kantuya" aipatu beharko genuke.

(85) Arestik *deust*, Azkuek *daust* jatorragoa delakotan edo.

(86) eta (87) Azkuek -z-.

(88) Beste antonimo multzoak ikusteko vide 324. bertsoa.

(89) *r=rr*. Cf. *particularen* Capanaga 130, *ereligiocoa* Capanaga 107, *Ereynua* Betolaza *Doctrina Christiana* B.A.P. 93. orr.

(90) Azkuek Señora virtuosa, —zer esango dot / gaizki naiaren esan ezin dot—, Ger-raren kopian parentesi artean jarri zuen, eta zati hori ez dakar bere edizioan, "iraingarria" edo "lotsagabea" iruditu zitzaiolako segurki.

(91) Beste hainbat kasutan legez, hemen ere -z- jartzen du Azkuek.

(92) Ahalik eta gutxien darabilela aditz laguntzailea pentsa diteke. Cf. 13, 31, 397, 467 etab.

- (6) 190 Nola ausi deusten neure burua!
Orain portalean jaio dan orri
Ansia⁽⁹³⁾ emango deusat sekula beti.
Gizonak ene kontra ainbat podere!
Gizona izatea ez da posible!
Nun aiz Asmodeo?, nun aiz Berzebu?,
Ocasino onetan fabore indazu,
Fabore infernua, fabore, fabore,
Lagun izango dogu Erodes errege
Zierra, zierra, guerra, gerra⁽⁹⁴⁾.

hacen ruido: salen Asmodeo y Bercebu⁽⁹⁵⁾ (sic)

- As. 200 Luzifer andi balerosoa, ez adila turbadu,
Ire favore etorri gaituk Asmodeo ta Berzebu;
Baal, Belial, Lebiatan ta beste gañeko⁽⁹⁶⁾ jentea
Azean dituk dakardela ire estandartea.
Publicauidi⁽⁹⁷⁾ gerra crucla⁽⁹⁸⁾, gerra, mundu gustiti⁽⁹⁹⁾
Emon bekio, álada kumpli⁽¹⁰⁰⁾, xaio dan infante oni⁽¹⁰¹⁾.

(93) Baik Azkuek eta bai Arestik *ausia* irakurtzen dute. Vide Mitxelena (A) 401-2 eta (B) 378-9. orr.

(94) (sic). Argi dago orijinalean, hutsen bat ez bazuen egin, Barrutiak bietan *gu-jarriko* zuela. Ikus bertso honi buruz zer dioen Arestik: "Bere monologua akabetako (Luziferrek) espáñolen gerra-dedarra (sic) erabilten dau, Santiago y cierra España, esanik: "Gerra, gerra, zierra, zierra", in Euskera 1959, 146. orr.

(95) Azkuek *Belcebú*, Arestik *Berzebu* eta biek (sic).

(96) Azkuek *gañeko*, Arestik *gañeko* mantentzen du.

(97) Azkuek *Publikabidi*, Arestik *Publicavidi*.

(98) Argi dago zer jarri behar zuen orijinalean, *cruela* alegia; ez ordea zer jartzen duen kopiak. Hemen, ongi kuadratzen ez duten letrak 1. eta 4. dira, eta biak berdinak diruditenez gero, bi aukera ditugu: 1.a) zentzuari jarraiki eta, Azkuek egiten duen moduan, *kruela* irakurri; 2.a) Dagoena mantentzen saiatu eta *cruela* irakurri. Beti bezala, 2.a hautatu dugu ez bait dugu uste bidezko denik kasu batean modu batera eta bestean bestera jokatzea; are gutiago *eruela* irakurtzea Arestik egin zuen legez.

(99) Azkuek -z-, Arestik -s- mantentzen du.

(100) "ser conveniente". Cf. 230. bertsoan, baita Mitxelenak esaten didanez Axular baitan ere. Vide *Axular-en Hiztegia* 369. orr.

(101) Sintagma berau errepikatzen da 493. eta 499. bertsoetan ere.

Berzebu - Gure kontra etorri da, benturaz⁽¹⁰²⁾ bere kostuan
Padezidu bearko ditu mila trabaju munduan,
Aldagidana egingodot nik neure podere gustian⁽¹⁰³⁾
Kruzebaten isete-arren Jerusalengo mendian.

Sale el Gracioso.

- (6 b) Gracioso - Lian, lan bere⁽¹⁰⁴⁾, lian lan bere, gabaren alegerea,
Lian, lan bere, gauza ona dok buskantz ondo betea,
210 Lian, lan bere, emenchen datoz amar libra okela,
Lian, lan bere, birao⁽¹⁰⁵⁾ gura eztala ene sabela,
Lian, lan bere, bai nik ekarri presentean neurekin,
Guzurrik batere asmatu бага zaspi ochaba chakolin,
Afaritako esala⁽¹⁰⁶⁾ falta arrain zabala salsatan.
Salsatako zeruak xakin zeinbat inchaur jo ziran
Lian lan bere, lian lan bere, ondo nago kontuan,
Salsa xaiten iru motrallu pedazadu nituan,
Lian lan bere, irunsi ditu⁽¹⁰⁷⁾ eunda ainbat gaztaña⁽¹⁰⁸⁾,
Egia da ta, artu zituen lagun bik garau bana.
220 Sagarrak bere eziran falta, mispil ustelak abondo⁽¹⁰⁹⁾,
Lian lan bere, ediro zenda ene tripea gaur ondo.
Ogiak ere baziran iru, bakocha lau librakoa,
Lian lanbere, echetik nator egiten paseadea,
Lian lanbere, dijerizeko neure afari puskea⁽¹¹⁰⁾.
Lian lan bere, Lian lan bere.

(102) Cf. *menturaz* 231. bertsoan.

(103) ikus (99).

(104) Arestik beti *lan bere*, Azkuek *lau bere*. Ikus Mitxelenak zer dioen *u/n* bereizketari buruz in (A) 401. orr.

(105) Ez dakigu kontextu honetan zer esanahi izan dezakeen *birao*-k.

(106) Arestik kopia errespetatzen du, Azkuek *etzala* jartzen du.

(107) Biek irakurtzen dute *ditu*; *-i* bat falta dela ematen du eta kopiara jotzen badugu *-u* horren azken puntatxoa bestetan baino askozaz gorago dagoela erraz ikus dezakegu.

(108) Azkuek *i* bat sartzen du *ñ*-aren aurrean. Cf. 96 eta 112 oharretan esana.

(109) "asko, anitz" esan nahi du, eta *abundante*-tik atera duela uste dugu.

(110) Gonbara Arestiren *Bankete bat ederra igaz gendun egin / Lagun-kuadrilla onek gure Santurtzin / Txerri baten pernilak milla sardinakin / Bustitzeko emeretzi otxaba txakolin / Berrogei pospolin / Euren saltsarekin / Ez akabau arin / Egunian ezin / eta kafe onduan bana pipermin in Bizkaitarra (III) 15. ahapaldia.*

Mira á los demonios, túrbase y dice:

Arako ura zer jente?

Losauaño⁽¹¹¹⁾ bildurragoñok, ikaratu najok⁽¹¹²⁾,

(7)

230

Korpuz guztia ikara jarri... auxe dok bide obia⁽¹¹³⁾,
Ene kontra baldin⁽¹¹⁴⁾ badatoz orpoak erakustia,
Berna gogorrek⁽¹¹⁵⁾ milazemai⁽¹¹⁶⁾ neuk egitea kumplida,
Menturaz⁽¹¹⁷⁾ neu legez ikaratuta igesi juango dira.

Beltran - Nor da ura?

Asmodeo - Aje dok Charles tripazabal, mendietako⁽¹¹⁸⁾ on gura⁽¹¹⁹⁾.

(111) Azkuek *Losanaño bildurragoñok*, ikus (108) Arestik ongi.

(112) Ikus Mitxelena (A), 402. orr. Arestirentzat "Bildurrak Txarles gaxoari ezteutso berba egiten izten. Gerotxuago ain estualdi andia sartzen jako korputzean, eze bertsotan berba egiten bere aztu egiten jakon" op. cit. 145. orr.

(113) *bide obia orpoak erakustia*-rekin doala argi dago guretzat. *Korpuz guztia ikara jarri-ri jat* edo antzeko zerbait falta zaio. Puntuazioa, kopiaren arabera bederen, guztiz anarkikoa da, eta ez dago ezer *jarri* eta *auxe*-ren artean, nahiz eta bi per-pausen artean zerikusirik izan ez. Azkuek, inolako arrazoigabe, *obea* eta gero, puntu egiteko, *erakustea* dakar.

(114) Cf. *bardin* 277. bertsoan.

(115) Zentzuak *gogorrai* eskatzen du, sujetoa *neuk* bait da. Agian beste aukera bat ere egon diteke: *Berna gogorrek! (ditudanak)... milazemai neuk egitea kumplida*.

(116) *zemai*=amenaza. Cf. 274. bertsoan *Zemai, Mari Gaboni, Mari Gaboni zemai!*

(117) Cf. *benturaz* 204. bertsoan.

(118) Azkuek *medietako*; Arestik ongi.

(119) *on hura* behar du. G- hori *ingura*-rekin puntu egiteagatik?

- Belcebu - Artu daigun ingura
 Gaurko gauaz akordadidin para siempre⁽¹²⁰⁾ sekula,
 Camaradas, engañaduriz⁽¹²¹⁾ ezpadago begia,
 Au dok mutil balz Veragarako⁽¹²²⁾ danzari koplaria,
 Mundu guztia koplazteko⁽¹²³⁾ echaio falta grazia,
 240 Probadu bedi⁽¹²⁴⁾ nolakoa dan infernuko ogia,
 Auxe dok auxe gure morroe alper kazadorea,
 Kazara doean orduan beti aldamenean⁽¹²⁵⁾ botea
 Akari⁽¹²⁶⁾ sarri emon oijeusak apagozo dulcea.
- Asm. Adiezak Berzebu onen bizitza⁽¹²⁷⁾ modu,
 Goizean goizean beharko ijok entresilua⁽¹²⁸⁾ kapazu⁽¹²⁹⁾,
 Mantenitzeko tripea da gustiz⁽¹³⁰⁾ dili jentea,
 Ardan⁽¹³¹⁾ truke salduxok egun⁽¹³²⁾ emaztearen moldea,
 An⁽¹³³⁾ dok, fiesta zaleak, gure adiskidea,
 Guganik orain eroan begi merezidu dauen⁽¹³⁴⁾ doea.
 Da infernuko legea, sekula ausi bagea⁽¹³⁵⁾,

(120) Azkuek *para sienpre* (sic).

(121) Biek kopiarekin *-iz*; argi dago *-ik* (originalean *-ic*) behar duela. Ikus Mitxelena *K-ri* buruz in (A) 400. orr.

(122) Hemen ere edizio biek errespetatzen dute kopia; hala ere, lehenengo *a* ez da beharrezko.

(123) Azkuek ongi, Arestik *kolpatzeko*.

(124) *bedi*=laguntzaile transitiboa. Cf. *Gizon bakoizat pagadu bedi tributua ta zensoa*. 77. bertsoan.

(125) Cf. *alamenean* 135. bertsoan.

(126) "Hark hari", noski.

(127) Azkuek *-ts-*, Arestik kopiakoa mantentzen du.

(128) "entresijo".

(129) Bertso honen zentzua, funtsean, "muy de mañana tendrá que llenar la barriga". ren antzeko zerbait da, baina ez dakigu zer izan ditekeen *entresilua kapazu*.

(130) Azkuek *-z-*.

(131) Azkuek *ardao*, Arestik ongi.

(132) egun=hay, Cf. *egungo* 419. bertsoan. "Dia" 511. bertsoan.

(133) Bai Azkuek eta bai Arestik *au*, zentzu aldetik alternatiba biak egokiak izan arren, grafiarenetik *an* hobe iruditzen zaigu.

(134) Azkuek *danen*, Arestik ongi.

(135) Hemen, nahiz eta lerro batetan joan, bi bertso daude; baita behezagoko bertsoan ere. Horrela 8a, 8a, 10-, 8a genuke. Cf. 324-5 bertsoak.

- (7 b) 250 Obeto serbitzen gaituanari⁽¹³⁶⁾ aumentazea⁽¹³⁷⁾ penea.
- Gracioso - Ordu gaistoan ken zaitetz orrik, espabere ta jedea⁽¹³⁸⁾,
Xakin baixakin nolakoa dan ene ukabil parea.
- Belcebú - ¿Quién eres tú?
- Grac. Orren mesediori serbitzeko ni naiz, Jauna, Machi frisa.
- Āsm. Zer gizon?
- Grac. Tontorron ton.
- Todos - Emon, emon, tiene lindo barrigón.
- Grac. Anxe⁽¹³⁹⁾ dala Zeledon, artu bai ta ez emon.
Mari Gabon, nun aiz ene Mari Gabon?
260 Neure azurrak pedazatuta emeti jagi ezin non.
- Asoma Mari Gabon à la ventana.*
- Mari Gabon⁽¹⁴⁰⁾ - Edan eitegi⁽¹⁴¹⁾ adinon⁽¹⁴²⁾,
Ondatu naxok ire tripa traidore gextoa⁽¹⁴³⁾
or konpon.

(136) Arestik ongi, Azkuek *gorituanari* (sic).

(137) Azkuek *aumentatzea*.

(138) Azkuek ere *jedea*; Arestik *fedea*. *Hala fede*-ren litotesa dela ematen du.

(139) Biek *Auxe*. Hala ere, uste dugu gehiago jarraiki zaizkiola zentzuari grafiari baino. Hain zuzen ere, *-n-* hau da kopiako argienetarikoa.

(140) Arestik *Mari G.*, Azkuek, beti bezala, osoa.

(141) Botiboa ote da? Ez da beste horrelakorik *Acto*-an ikusten, eta bestalde, uste dugu textua ez dagoela hemen ondo fijaturik.

(142) "Acomodado, proporcionado" itzultzen du Azkuek. Ikus berak aipatzen duen R.S.-ko exenplu hau: *Adiñona larra baiño obe da, lo acomodado (regular) es mejor que lo demasiado*. Ikus Azkueren Hiztegia s. u.

(143) *-k* behar lukela dirudi.

- Grac. Mari Gaboncho enea, biozeco puskea, Orienteko⁽¹⁴⁴⁾ perlea,
Nun da zure legea?, nun zure karidatea⁽¹⁴⁵⁾?
- M. G. Berbok eder aoan orapiloa kolkoan⁽¹⁴⁶⁾,
Leen legez egongo enaiz zure ukaondoan.
- Grac. Echeko-andra maitea, eukidazu piedatea!
- M. G. Zurekin beti gerran baño⁽¹⁴⁷⁾
270 Obedot zubaga baquea.
- (8) 271 Grac. Orrela tratazen⁽¹⁴⁸⁾ nozu?
- M. G. Bestelako tratamenturik merezizen ez dosu.
- Grac. Guarda xagi banadi!
- M. G. Zemai, Mari Gaboni, Mari Gaboni zemai!

Baja y dice:

Orain xaukat neure aldi
Galdunok eta galadi⁽¹⁴⁹⁾ (*aporrea a su marido, váse*)

(144) Azkuek ongi; Arestik *Orienteke*.

(145) Cf. *Orienteko perlea / Nobia neurea / Biotzeko puskea / Melitxu maitea / Non da zure legea / Ta karidatea / Eukidazu piedatea / Egin mesedea*. Bizkaitarra (I) 1. ahapaldian.

(146) Cf. *Hitz ederrak ahoan, Korapiloa golkoan*, Lau Teatru Arestiar 41. orr.

(147) Azkuek *baño*.

(148) Azkuek *tratazen*.

(149) Ikus Mitxelena (A) 402-3 orr.

280 **Grac.** Bardin⁽¹⁵⁰⁾ ossa⁽¹⁵¹⁾ banadi
 Laster da ondo egingo deusat
 Pagu erreala beroni.
 Adiezazu mundua
 Ze modutan emaiten dauen
 Emaste onak pagua.

Asoma Mari Gabon y dice:

M. G. Munduak aditu begi:
 Senar gaizak emaste ona esperadu ezpegi. (*váse*)

Grac. Ene tripa tristea!
 Zori gaistoan ikusi neban arai^{steko}(152) jentea.

Salen los pastores cantando lan beres.

Beltran - Charles guerea ordirik daza
 Aikona⁽¹⁵³⁾ laster Machi ardanza.

(8 b) *Levántase el gracioso y da saltos.*

290 **Grac.** Lian lan bere, gauaren⁽¹⁵⁴⁾ ona
 Xaunak emona,
 Beste bat nago puntuti ona.

Lorenzo - Esak mutil, modu orretan zek arabil?

(150) Ikus 229. bertsoa.

(151) *-tu* gabe, Cf. 68, 76, 86, 150, 157. etab.

(152) Azkuek hauek dakartza: *arai^{sti}*, *arai^{stian}* (AN, L. Mend. 1-143-32) *arai^{stinean}* (Sc) "hace tiempo" eta *arai^{stian}* (BN-s, R-uzt.) "época pasada, pero poco lejana todavía". *Arai^{steko}* jentea 225-257an agertzen diren Belcebu, Asmodeo eta Beltran dira.

(153) Hemen "levántate-a-aquí", ("ven aquí") itzuli behar da, ez badugu erabakitzen *aikora* (<*aik*+*gora*) dela, behintzat.

(154) Azkuek *ganaren*, Arestik *gauaren*.

Grac. Iru deabruk erruki baga
Lastasakuba baininza ala⁽¹⁵⁵⁾,
Kendu jeuste⁽¹⁵⁶⁾ zayak
Barberu baga osatu xataz neure asur⁽¹⁵⁷⁾ ausiak.

Gabriel - Matasanoen eskuan, osasuna dabena bere
xarten dok peliburuan.

*Aparece el Anxel y canta Gloria in excelsis Deo.
Túrbanse los pastores y dicen en su orden:*

300 Lorenzo - Ene lagunak, zer ete⁽¹⁵⁸⁾ dogu arako misterioa⁽¹⁵⁹⁾?
Choriak legez egoak dakarz, dulzea bere aoa⁽¹⁶⁰⁾,
Zori onian juntatu gara gustiok⁽¹⁶¹⁾ leku batera,
Angeruzko exerzituak, xasi dira lurrera.

Tomás - Ala sarde⁽¹⁶²⁾! agertu ene denpora gustian⁽¹⁶³⁾
Onelako⁽¹⁶⁴⁾ gizon ederrik gure Belengo mendian
Agana beti begira dago kontentu askoz begia,
Beragaterren⁽¹⁶⁵⁾ trukadu nei pozik mundu guztia.

(9) Grac. Aserik orain franko⁽¹⁶⁶⁾ dago onela esanagaitik,
Kalchapotat⁽¹⁶⁷⁾ emen⁽¹⁶⁸⁾ leizke bokadu on bategaiti.

(155) "locución conjuntiva de comparación" deitzen dio Azkuek, vide *Morfología Vasca* I. tomoa, 382. orrian, esenplu berau aipatuaz.

(156) Cf. 67. oharra.

(157) Azkuek ongi dakar, Arestik *azur*.

(158) Cf. *ote* 38. bertsoan.

(159) Cf. 184. eta 326. bertsoak. *Misterio* oso zentzu zabalean hartu behar dugula dirudi.

(160) 18 silaba (10+8). Arestik 1965-eko edizioan bi bertso egiten ditu, zortzikoan egitura hobekiago azaldu nahiz, agian.

(161) Azkuek -z-, Arestik -s- mantentzen du.

(162) Exklamazioa. Cf. *jedea* 251. bertsoan.

(163) Ikus (161).

(164) Arestik *Onelako*, Azkuek *Suelako* (sic).

(165) "por él". Cf. *erakusterren* 387. bertsoan.

(166) Azkuek (AN, L) dela dio bere Hiztegian, baina B.an ere erabili ohi da.

(167) Biek kopiarekin -at; argi dago -ak behar duela, vide 27. oharra. *Kalchapot(a)*, dakidanez, hapax bat da; *kaltxa*=*bota* al da?

(168) bi edizioetan *emen*; -o/-a- behar du.

- 310 Beltrán - Angerua dok, ez dok gizona,
 Aren abegi⁽¹⁶⁹⁾ ederrak
 Duda бага benzizen ditu
 Kanpoetako eperrak,
 Kantore asko arkizen dira Jerusalengo temploan,
 Musika dulzeagoa dago angeru onen agoan⁽¹⁷⁰⁾.
- Grac. Beltranikocho aleizako⁽¹⁷¹⁾ esaminadorea,
 No se hizo para los asnos estimakaz⁽¹⁷²⁾ dulzea.
- Aricha - Berau ikusi nuen ezkerro da ene pensamentua
 Zeruetako gloria gaiti irizeari⁽¹⁷³⁾ mundua.
 Desiertura juango naiz ni egiten penitentzia
 Ene xana ta ene edana, urarekin ogia⁽¹⁷⁴⁾.
- 320 Grac. Gure mutil au izango jaku santu gustiz⁽¹⁷⁵⁾ andia,
 Alboan falta dakionian kuartilloko onzia;
 Arichabalcho gurea, zezen toreadorea,
 Penitentzia egite ori ez dok insaur salsea⁽¹⁷⁶⁾.

(169) Azkuek dakarren "acogida"-k ez digu balio. "Voz" edo honekin zerikusia duen zerbait izan ditekeela uste dugu (Cf. *eperrak*).

(170) "Cada copla tiene de ordinario cuatro versos; de los cuales los dos primeros encierran característicamente una idea poética, una ficción pintoresca, un golpe de imaginación, un rasgo bello tomado de la naturaleza o del arte; mientras los dos últimos contienen una idea más prosaica, más vulgar, aunque también más intencionada." Lekuona, *Literatura Oral Vasca*, 79. orr. Hemen *dago* eta *dira* har daitetze bertsu amaieratzat. Cf. 321-5. bertsoak, lerro bakoitzarekin bi bertso eginaz.

(171) Bai Azkuek eta bai Arestik honela; bistan da e- behar duela.

(172) Cf. *estimakaza* 343. bertsoan. Ez da erraz jakitzen zer esanahi duen.

(173) Hemen mundutik ihes egin nahi duenaren "topos" a erabili nahi zuela Barrutiak dirudi. Baina horrela *munduari izizea* (utzi) aterako litzateke.

(174) Mitxelenak erakusten dit B. zaharreko zenbait textutan "x eta y" egitura "x-ekin y"-ren baliokidea zela. Cf. *Iandone Periagaz San Pablori* Capanaga 20. orr.

(175) Azkuek *guztiz*, Arestik *-s-* mantentzen du.

(176) Cf. 88. oharra.

- Chato - Anteoxoak ibini eizke⁽¹⁷⁷⁾ Charlesikocho laztana,
Esan egidak zer misterio etorri jakun geu gana.
- (9 b) 330 Gabriel - Aren aoko berba dulzea aditu neban puntuan
Sentidu neban argi andibat neure biotz barruan,
Arzain ignorantea ninzan biurtu naiz sabio,
Ene ustez mundu guztiak ez tau⁽¹⁷⁸⁾ zuribat balio.
- 340 Grac. Parabolok esan franko Gabrieliko gureak,
Biar goiseko beste alderuz izulikoxok aizeak.
Beistegiko Gabriel, kañabera⁽¹⁷⁹⁾ kaskabel,
Lindo mozo despachazeko de vino blanco un pichel.
Sekula iñok ez tau⁽¹⁸⁰⁾ ikusi onereango konturik,
Ezta posible eztaodela⁽¹⁸¹⁾ ene lagunak ordirik!
Ez aldezu dijeridu arrasaldeko salsea,
Chakolin orrek turbadu deusu begietako bistera
Sermonadore barri orri egonaizako begira
Orida buru moz Oñatiko⁽¹⁸²⁾ Peru Jainkoen⁽¹⁸³⁾ mutila,
Kasi buruan ilerik echok, diranak ere bakarrak;

(177) Futuruzko inperatiboa. Cf. "Azkenez esan bear deusut eze, liburu onetan ikusiko dozula batzuetan esaten dala «egizu, egidazu, egiozu, degizula» eta beste batzuetan «eikezu, eikedazu, eikiozu, deikezula». Lenengoak esaten dira gauzea ordu berean egin-beharra danean: bigarrenak barriz, geroagogarrenean egin bearko danean. Alantse esan daroe, baita ondo baiño obeto, gure Bizkaitar baserritarrak." Añibarrok bere *Esku Liburua*-ren hitzaurrean, Azkueren Hiztegian *-ke* lemapean aipatua.

(178) Bi edizioek *eztau*.

(179) Azkuek *kaiñabera*.

(180) Ikus (178).

(181) C. *da o de* eta *daode*, *Cantar de Breña*-n, R. P. G. de Rijk-ek "Euskal Morfoloziaren zenbait gorabehera"-n aipatua.

(182) Azkuek *Oñatiko*.

(183) Capanaga eta Betolaza *r*-rekin eta *r*-gabe datoz genitibo singularrean, kanta zaharretan *r*-gabeko formak, Cf. *andra erdiaen saria* Milia Lasturrenean, agertzen dira, eta V.J.en *r*-gabeak dira nagusi. Ikus F. Castaños "El genitivo en vizcaino antiguo" B.A.P. XIII (1957), 58-69 orr.

Mosu⁽¹⁸⁴⁾ linduan argizen dira begi eder gorri bi,
 Goizean bein ematen dabe estimakaza⁽¹⁸⁵⁾ ugari.
 Gidalbi-gidalgozoagorik⁽¹⁸⁶⁾ eztira jamas ikusi
 Badirudie izan direla Durangon errementari,
 Arpegiko narru ederrak pergaminoa⁽¹⁸⁷⁾ dirudi,
 Pergaminoa bustita gero erakusia suari.
 Berba baten esan dagidan⁽¹⁸⁸⁾ nolakoa dan mutila,
 Egin eginik aren gorpuza Nativitate subila,
 Izan ezidin gauza gustian⁽¹⁸⁹⁾ mutil au desgraziadu.
 Zerren dauen⁽¹⁹⁰⁾ kantu ederra egingo dogu angeru;
 Mila grazia emon eusan⁽¹⁹¹⁾ Jaun zerukoak aoan,
 Mila maña⁽¹⁹²⁾ on erakusten dau bere ofizioan,
 Gure burloi ichita orain biurtu gaitezen azera,
 Zertara, xakin gura genduke, zatozen⁽¹⁹³⁾ gure artera.

350

(10) 351

Gabriel - Bateti ene bioza poz da, besteti dabil ikara;
 Ezkutaria, konbeni bada, esan egizu: nor zara?

360

Angel - Ni naiz zeruetako Jaunaren angerua
 Dakardana zeruti barri deseada,
 Asegin arrezazu Belengo pastoreak,
 Iditen asi dira zeruko portaleak,
 Donzella bateganik jaio dan infanteak,
 Zeruko jaunarekin egin ditu bakeak.

(184) "Cara", ikus 30. oharra.

(185) Ikus 172. oharra.

(186) Azkuek ez dakar *gidal*, baizik eta *gidaila* (BN-ald-gar-s, L-ain, R) "patas o pier-nas posteriores de cuadrúpedos". Mitxelenak Iburgüen-Cachopin eta Landuccio-gan ere badatorrela, "pierna"-ren ordekotzat, esaten dit.

(187) Berriz errepikatzen da *pergaminoa* beheragoko bertsoaren haseran. Gauza bera gertatzen da zenbait kanta herrikoitan ere, Cf. *Ez nagizula lotsatu, arren / onelan plaza betian; / onelan plaza betian eta / ainbeste jente-artian eta / ainbat ariñen sartu gaitazan / Mutriku erri onian / Mutriku erri onian, eta / Ana Juanixe'n etxian, Ana Juanixe-koak*, ikus Lekuona, *Literatura Oral Vasca* 120-3 orr.

(188) Azkuek *dagidau*.

(189) Azkuek *-z*.

(190) Azkuek *danen*.

(191) Azkuek *euzan*.

(192) Azkuek *maña* (sic), Arestik ongi dakar.

(193) Cf. 73. oharra.

- Donzella santa orrek izena dau Maria,
 Erakusiko deusu xaio dan eguzkia,
 Belengo portalean baturik oxalean⁽¹⁹⁴⁾.
 Kumearen ordeaz daraza⁽¹⁹⁵⁾ pesebrean,
 Sartu⁽¹⁹⁶⁾ zan infante au amaren sabelean,
 Adanen bekatuti ezebela arean⁽¹⁹⁷⁾.
 370 Berau da Xangoikoa, ama dau Birjinea,
 Ori da marabilla andi paregabea,
 Josephe dichosoa, amaren esposoa,
 (10 b) 373 Ezta Jesusen aita, baña bai ordekoa,
 Abere mutu⁽¹⁹⁸⁾ bien erdian xaio dana,
 Bera adoratzera zeruti xasi gara.
 Iru errege Mago izar baten azean,
 Bisitazera datoz dromedario gainean⁽¹⁹⁹⁾
 Desegingo ditu Xaun onen geraziak⁽²⁰⁰⁾
 Bekatu oraingaño⁽²⁰¹⁾ egiñiko gustiak⁽²⁰²⁾
 380 Da⁽²⁰³⁾ gure infantea bioz garbi zalea
 Apareja bekio esse⁽²⁰⁴⁾ natto⁽²⁰⁵⁾ bagea. (*vanse todos*)

(194) Azkuek *osalean*, Arestik ongi. *Oihal-en* bariantea.

(195) *Eratzan*=acostarse.

(196) Azkuek *Sarzu*.

(197) "Nada". Cf. *Hordia ganic ençindu çe eguic arean. Del borracho no fies nada.* R. S. 536.a.

(198) Azkuek *mutri* (sic), Arestik ongi.

(199) Cf. *Marabilla bat argitu xaku / Amabi egun danean / Besteak baño ederragoa / Izar bat Orientean* // 510-3 bertsoetan. Denbora aldetik bertsook besteak baino lehenagokoak dira, nahiz eta *Acto*-aren amaieran agertu.

(200) *Graziak* ez bada bere bariantetzat jo behar dela uste dugu.

(201) Azkuek *oraingaño*.

(202) Azkuek *-z-*.

(203) Aditz konjugatua esaldiaren aitzinean, Cf. *Da infernuko legea, sekula ausi bagea* 249. bertsoan. Mitxelena, ikus "Galdegai eta mintzagaia euskeraz", zenbait kasutan honelako perpausak laburpenak izan ditezkeela. Hemen, ordea, ez dugu uste horrelakorik dagoenik.

(204) Ikus Mitxelena (A) 406. orr.

(205) "mancha".

Dice la Virgen:

V. Adorazen⁽²⁰⁶⁾ zaitut Xangoikoa legez,
Laztan egiten deusut semeari legez.

S. J. Zeruak eta lurak zeureak izanik
Nola zatoz mundura orren billoxik?
Zer da ori Jauna? portale baten!
Guri umildadea erakusterren⁽²⁰⁷⁾
Nola konfundizen ez da mundua?
Admiraturik dago zeru altua.

(11) 390 V. Eji⁽²⁰⁸⁾ ene laztanchoa, eji, negar tanta bat da asko,
Oraingañiko⁽²⁰⁹⁾ kulpa egiñak⁽²¹⁰⁾ gustiak deseginzeko.
Amorioak irizi⁽²¹¹⁾ zaituz zerureanik⁽²¹²⁾ lurrera,
Adanen ume desterraduak zeugana konbertizera
393 Magestadea bateti dakust, besteti umildadea.
Xangoikoa da gizona zara, milagro paregabea,
Zeureak dira gure biozak, mundu gustia⁽²¹³⁾ zeurea
Erakuskuzu Jaun zerukoa, zarala gure xabea.
Eji ene laztanchoa, eji⁽²¹⁴⁾, etc.

Entran los pastores à adorar.

400 Gabriel - Lizenzia iguzu birjina santea
Adoradu daigun zeure infantea,
Zeruko erregea dana⁽²¹⁵⁾ bakigu,
Angeruen aoti aditu degu.

(206) Azkuek *adoratzen*.

(207) Ikus *beragaterren* 306. bertsoan.

(208) Ikus Mitxelena (A) 405.

(209) Azkuek *Oraingañiko*.

(210) Erlatiboa izenaren atzetik. Cf. *Bekatu oraingañoko egiñiko gustiak*, baita *Indulgenzia asco dagozanac conzediduric* Urkizu 9, ... *dà Paternosterbat, gôzo euquizen duanen erreberenzian...* Urkizu 42 baina *euquizen duan gôzoen erreberenzian* Urkizu 46. orr.

(211) Ikus *iritsi* s. u. Azkueren Hiztegian. "El amor te ha bajado del cielo a tierra."

(212) Ikus 80. oharra.

(213) Azkuek -z-.

(214) Berriz 390. bertsoa.

(215) Ikus 15. oharra.

Virg. Pastoreak, ea, barrura sar zaitez,
 Xaio dan Xaun⁽²¹⁶⁾ onekin konsola zaitez.
 Eskatu zakio⁽²¹⁷⁾ doa askoren⁽²¹⁸⁾
 Umildadeai⁽²¹⁹⁾ ez daki ezer ukazen.

410 Aricha - Adanen bekatua kausa izanik
 Denbora luzean gabilza issurik
 Desegindu beiz zeure argiak
 Gure biòzetako odei guztiak
 Pobrero⁽²²⁰⁾ xaio zara Jesus dulzea
 Ediro ezin arren ostatu ohea
 Portale ori ichita zatoz geugana
 (11 b) 414 Bakizu gure biozak, zeureak dirana.

Sale Aseginzoro y dice:

Aseginzoro⁽²²¹⁾. Mila barrion puntu^(221 bis) onetan aditu ditut esean,
 Seiñ eder bat xaioxakula abere biren artean.
 Neuk ere gura neuke ikusi chikitirriko gurea,

-
- (216) Erlatibo ez-restriktiboa. Ikus R. P. de Rijk "Erlatiboak idazle zaharrengan" in Euskera XXV (1980) -2, 525-536. orr.
- (217) *Eskatu* intransitiboki erabilia, Cf. *Zer escatean gara aetan? Que pedimos en ellas*, Capanaga 36, *Zegati esqueetan escachacoz egungo oguien baxen? Porque le dices para oy limitadamente*, Capanaga 37. orr., etab. "Hoy se usa, sin duda por influencias extrañas, como transitivo" dio aditz honi buruz Azkuek bere Hiztegian.
- (218) Objetoa genitiboan. Cf. 217. oharrean aipatu 2. perpausaz kanpo, *arean etorricoda, ilaen, eta viçien iuzgaetara, dende halli ha de venir à Iuzgar, Los viuos y los muertos*, Capanaga 6; baina 5 orri aurrerago, ... *etorricoda dala iudicioco egunean Iuzgaetan ilac, eta viciac...*; *que vendra à juzgar los viuos y los muertos*. Capanaga 11. orr.
- (219) *Umildadeari* beharko lukeela uste dugu. *Umildeai* proposatzea ere bidezko litzateke, baina aldaketa askoz ere hortitzagoa litzateke. Ez dugu uste onart ditekeneik *askoren umildadeari* zeren eta horrek eskatzen duen neurriko libertaderik erabiltzen ez bait du Barrutiak.
- (220) Ez dugu Bibliografiako Hiztegi eta Lexikoietan hitz hau aurkitu, ez eta Barrutia-
 ren garaiko idazleengan (Urkizu, Arzadun, Olaetxea, Otxoa...) ere. Bai, ordea, Arestiren BIZKAITARRA (I) 19. poeman; ez dugu uste ausartegiak garenik hemen ere Barrutia dela Arestiren iturria esana gatik. "Badaukagu non ikasi, nondik jo, guretzat batez bere, poetentzat, badago eredu bat, nori segidu" dio Barrutiaz 1959.eko artikuluan, eta garai hartako obretan hurbildik jarraiki zitziola dirudi.
- (221) Arestik *Aseg.*
- (221 bis) Ikus 56. oharra.

420 Ugasabari⁽²²²⁾ artuta nator isilik lukainkea,
 Trabaju asko kostajat⁽²²³⁾ neure egungo lapurretea,
 Ezoixaku sekula falta eskarazen⁽²²⁴⁾ jentea.
 Eseko andra noblea dogu, bear bere ala nik,
 Zerren bestela egongo nintzan oraingo enterradurik.
 Gure andreak uste oi dau⁽²²⁵⁾ naizala mutil santua,
 Echok osorik ediroko lukainken kontua ;
 Kontazen asi didin orduan, xarririk eskarazean
 Ene kulpea xausikoda⁽²²⁶⁾ alabeeren⁽²²⁷⁾ gañean⁽²²⁸⁾.

Ofrecen dones los pastores.

430 Gabriel - Guchiagaiti parkatu,
 Borondatea bakussu,
 Zure seme Xaun orrendako
 Esne gichi⁽²²⁹⁾ bat dakargu.

(12) 434 Virgen - Atsegin artu egizu
 Borondatea bakussu⁽²³⁰⁾
 Beronek borondate on ori
 Pagatuko deussu.

(222) Azkuek *-z-*, Arestik *-s-*.

(223) Azkuek *kostajat*, Arestik *kosta jat*.

(224) Mitxelenak ablatibo zaharreko forma bat izan ditekela esaten dit. Dena den, Cf. *eskarazean* 425. bertsoan.

(225) Arestik *oidau*, Azkuek *oi dau*.

(226) Arestik *xausikoda*, Azkuek *jausikoda*.

(227) Kopian *-ee-* gure ustez argi jarri arren, Azkuek eta Arestik biek dakarte *alabearen*, zentzuari egokituz.

(228) Azkuek *gañean*.

(229) *Apur*-en baliokidea, bai zentzu aldetik, bai sintasiarenetik ere.

(230) Arestik *bakussu* mantentzen du, Azkuek *bakusu* dakar. *Bakusku* irakurri behar da bertso berau, eta hurrengo, beherago (456. bertsoan) horrela errepikatzen bait dira Vide Mitxelena (A) 404. orrian.

- 440 **Grac.** **Falta bajat saria,
Echat falta naia⁽²³¹⁾,
Afari onek eruan deust
Esean neban gustia⁽²³²⁾.
Trabaxu andi mortal bat
Andrea, opukadu⁽²³³⁾ xat.
Mila golpe artuta nago,
Gusti⁽²³⁴⁾ gustiak⁽²³⁵⁾ neuretzat.
Beste marabilla bat
Neuri sucedidu xat,
Nundi ta nola eztakidala,
Neke gustia kendu jat.**
- 450 **Virg.** **Dicha gustia⁽²³⁶⁾ dator zeruti,
Xaun onen eskuetati;
Biozerean emon bekioz
Mila grazia beroni.**
- Grac.** **Usik banator barkatu,
Borondatea bakussu,
Sekula beti izango naiz ni
Onen da zure kriadu.**
- (12 b) 456 **Virg.** **Asegin⁽²³⁷⁾ artu egizu,
Borondatea bakusku^(237 bis),
Beronek borondate on ori
Pagatuko deussu.**

(231) *na-i-a*, hiru silaba, alegia. Vide Mitxelena (A) 404. orr.

(232) Azkuek *-s-*, Arestik *-z-*.

(233) "sucedido". Argibide gehiagotarako ikus Mitxelena (A) 405. orr.

(234), (235) eta (236) ikus 232. oharra.

(237) Azkuek jarraitu du, oraingoan, kopia; Arestik *atsegin* dakar.

(237 bis) Ikus 230. oharra.

460 **Grac.** Mesede eske nagozu
 Ezarren orain ukatu,
 Jesusikori bear deusat
 Billanziko bat kantadu.
 Adi, adi, adi, adi, adiezazuz berba bi⁽²³⁸⁾,
 Azkonarraren azamarchoa ekarriko dot menditi
 Begizkorik eztegiuzen, bularchorean isegi⁽²³⁹⁾.

Adi, adi.

470 Goizean bein nik ekarriko
 Esnea zure amari,
 Amachok gero egingo deusa
 Aia semechoari; adi adi...
 Ezer ekarri bear danean
 Kriadu izango naiz ni,
 Bearrak⁽²⁴⁰⁾ pozik egingo ditut
 Sein ederra zeugati.
 Adi, adi, adiezazuz⁽²⁴¹⁾ berba bi.

(13) **Sn. Josef**⁽²⁴²⁾- Adanek ausi eban eskero⁽²⁴³⁾
 Xaunaren mandamentua
 Miseriazko balle onetan
 Echaku falta llantua.
 480 Konbertibidi llantua gozo,
 Konsolabidi mundua,
 Guretakoat jaiio da Jesus⁽²⁴⁴⁾,
 Askoren⁽²⁴⁵⁾ deseada.

(238) 470. bertsoa berdintsua da.

(239) Ikus Mitxelena (A) 402. orr. Aldi hartako beste ohitura eta datu etnografikotara-ko ikus aia 470. bertsoa, *insauz salsea* 324.ean, *zezen toreadorea* 319.an. *lukainkea* 418.an, *subila* 349.ean, *lastasakuba* 294.ean, 208-25 bertsoak, etab.

(240) Ikus 39. oharra.

(241) Bi edizioek dakarte -z, baina kopian -s agertzen da.

(242) Arestik *Sn. Jos.*, Arestik *San José*.

(243) Arestik *ezkero*. Denborazko zentzuan, Cf. 317.; zentzu kausalean 491.ean.

(244) Ikus 42. oharrean -A-dunak.

(245) Oraingo honetan sakoneko sujetoa doa genitiboan azaleko egituran, Cf. 72. bertsoa.

Virg. Biurrerazazus⁽²⁴⁶⁾ orain gugana
 Jesusa⁽²⁴⁷⁾ zure begiak,
 Ona nun ofrezizen deusut⁽²⁴⁸⁾
 Munduko bioz guztiak⁽²⁴⁹⁾.

490 Aricha - Beste gauzarik eztozu gura
 Ezpada borondatea,
 Gura dozuna geugaz egizu
 Zaran eskero⁽²⁵⁰⁾ xavea.

Gabriel⁽²⁵¹⁾ - Milla grazia emon bekioz
 Xaio dan infante oni.
 Ainbat favore zelebratzeko⁽²⁵²⁾
 Danza⁽²⁵³⁾ bat ordenau⁽²⁵⁴⁾ bidi.

— Fin —

Canta uno.

(13 b) 500 *Canción* - Gaur dala gabon gaua, gur⁽²⁵⁵⁾ dala gabon,
 Gaur egiten xaku Xangoikoa gizon⁽²⁵⁶⁾.
 Osbegi dambolinak, lutua ken⁽²⁵⁷⁾ bidi,
 Fiesta degiogun infante oni.
 Zerureanik dator gure artera
 Erratuai bidia erakustera,
 emaitera dator mila barri on,
 Gaur egiten xaku Xangoikoa gizon.

(246) Ikus *garbierazazus* 165. bertsoan eta hango oharra. Dena den, bi kasuetarako eragozpen bortitz bat dagoela aitortu behar dugu; zeren eta Barrutiak, molde zaharrari jarraikiz, pluraleko 2.ª pertsonan ez bait dakar behin ere -erik.

(247) Azkuek *Jesús*.

(248) -n gabe.

(249) Arestik *gustiak*.

(250) Arestik *ezkero*. Ikus 243. oharra.

(251) Arestik *Milla grazia emon bekioz* Aricha-ren bertsoztat ematen du.

(252) Arestik *zelebrazeko*.

(253) Hemen ere *n* ala *u* den kontextutik jakin dezakegu bakarrik.

(254) Azkuek *ordenan* (sic).

(255) Azkuek *gaur*, Arestik kopia errespetatzen du

(256) Bertso berau errepikatzen da 503 eta 509.etan ere.

(257) Arestik *ben*.

Ezta besteren eske⁽²⁵⁸⁾, biozak bakarrik
 Beretzat gura ditu beste bagarik,
 Kumplidu egiozu Xaun oni naia,
 Beroni sal-erozuz⁽²⁵⁹⁾ bioz guztia,
 Ordez bera zeuri dakizun emon,
 Gaur egiten xaku Xangoikoa gizon.

Los Reyes Magos⁽²⁶⁰⁾

510 Marabilla bat argitu xaku⁽²⁶¹⁾
 Amabi egun danean⁽²⁶²⁾,
 Besteak baño ederragoa
 513 Izarbat Orientean.

PEDRO IGNACIO DE BARRUTIA (Rubricado)⁽²⁶³⁾

-
- (258) Cf. *Zeen esquezara, esaten dozunean santificadu bidi çure içena*. Capanaga 36.
- (259) Pasarte hau ez da *Acto*-ko argienetarikoa. Objeto singularrak ezin dezake aditza pluralean eraman (bai ordea alderantziz, ikusi dugun bezala) eta z horren ordez -e irakurtzea proposatuko genuke. Orijinalean, hau onartuz, e izan nahi zuen c antzeko zerbait aurkituko zuen Gerrak eta -z traskribatu. Erozeu <ezozue disimilazioz beste textu batzuetan ere agertzen dela esaten dit Mitxelenak. *Eiozue* edo *ezozue* ere proposa diteke, baina aldaketa handiagoak beharko lirateke.
- (260) “La única escena que queda sin localización es la de los Reyes Magos” dio Kortazarrek *Acto*-aren egitura aztertzean. Hala uste dugu guk ere, zeren zati honek ez du, *Canción* delakoak bezala, eraskin-laburpen antzik, gaia ez bait da ziklo berdinekoa. Bestela esan, gure ustez 4 bertsook sobran daude edota *Acto*-an zerbait falta da. Erregeen gaia aipatzea azkenean, lau bertsoetan, eta beren funtzioa (Belenera heldu eta Jesusi doheak eraman, alegia) burutu gabe obra bukatzeari ez deritzogu batere logikoa. Are gutiago 3 pertsonai berri 4 bertsoa ahapaldi bakar —eta monologatu, vide *xaku*— bat obra bukatzeko sartzeari. Ikus gainera Magoen “toposa” zeinen laburki ikutzen duen 376-7 bertsoetan. Gure ustez, Barrutiak 2. zikloaz, Magoez, jarraitu zuen edo jarraitu nahi zuen. Baina hipotesi honekin ez dakit nola esplikatu ditekeen ahapaldiaren azpian autorearen firma, rubrika eta gutzi, egotea.
- (261) Ahapaldi honetan egiten du Barrutiak *Acto*-ko hiperbatonik handiena, *argitu*, *Izarbat*-ekin bait doa, bien artean 3 bertso daudelarik.
- (262) Mitxelenak erakusten didanez Etxahunek ere badarabil denbora kontatzeko forma hau. Ikus *hamaseiden ourthia, nin desolatia*, Etxahunen Bizitzaren Khantoria 17. ahapaldia eta hurrengoak, in Jean Haritschelhar, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etxahun*, Euskera XIV-XV (1969-1970).
- (263) Guk geuk uste dugu ez dagoela kontutan hartzeko frogarik Barrutia *Acto*-aren idazlea ez zela erabak dezakeenik. Gainera, frogak hemen “besteek” etarri behar dituzte. Arestiren argudioei ongi erantzuten diela uste dugu Kortazarrek bere artikuluan.